

Тилекова Н.Д.

НАЗЫМ ХИКМЕТТИН ЧЫГАРМАЛАРЫН ОКУТУУ

Тилекова Н.Д.

ОБУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАЗЫМА ХИКМЕТА

N.D. Tilekova

LEARNING THE WORKS OF NAZIM HIKMET

УДК: [37.02:808.1(043.3)]

Макалада Назым Хикметтин өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу сөз болот. Түрк акынынын чыгармаларын окуп-үйрөнүү үчүн ыкмалар тандалып, сабакты уюштуруудагы маселелер каралат. Көркөм окуудагы интонациянын мааниси жөнүндө айтылып, түшүнүктөр картасы түзүлөт.

Негизги өздөр: интонация, көркөм окуу, эмоционалдык абал, түшүнүктөр картасы, сынчыл ойлом, патриоттуулук.

В статье говорится о жизни и творчестве Назыма Хикмета. Отбираются методы для обучения произведений турецкого поэта и рассматриваются задачи организации урока. Говорится о значении интонации в выразительном чтении и составляется карта понятий.

Ключевые слова: интонация, выразительное чтение, эмоциональное положение, карта понятий, критичные мышления, патриотизм.

The article describes the life and work Nazim Hakimed. Selected methods for teaching the lyrics of the Turkish poet end considered the task of organization of the lesson. Speaking about the importance of intonation in expressing reading end complied the mapping concepts.

Key words: intonation, expressing reading, emotional position, Map of concepts, critical thinking, patriot.

Орто мектептин 7-классында «Классикалык чыгыш адабиятынан» деген чоң бөлүм окутулат. Анда Муслихаддин Саади, Назым Хикмет, Муса Жалил, Расул Гамзатов деген чыгыштын залкарларынын мурастарынын үлгүлөрү берилген. Анда акындардын калеминен жаралган ырлар, ал ырларда акындар жашап өткөн убактагы эл турмушу, жеке адамдык тагдырлар, саясий-коомдук окуялар, илим-билим, таалим-тарбия, сагыныч-куса, өтүнүч-керээз, Мекенге болгон сүйүү, адамдык асыл сапаттарды сүрөттөө сыяктуу маселелер чагылдырылган. Дүйнөдө кандай гана өлкө болбосун, кандай гана улут болбосун, алардын өздөрүнө тиешелүү тарыхы, маданияты, адабияты, өз менталитетине жараша саясий окуялары, турмуштук жана философиялык ойтолгоолору болоору чындык. Демек, алардагы ар кандай кырдаалдарды: жай турмушту, согушту, ачарчылыкты, кедейликти-байлыкты, баатырлыкты, каармандыкты, чынчылдыкты ж.б. даңазалаган түрдүү ырлар, уламыштар, эпостор, летописер, чыгармалар жаралган. Алар көркөм чыгарма болсо да, кандайдыр бир деңгээлде турмуш чындыгынан улам пайда болгон чыгармалар болуп саналат. Мындан улам, бул чыгармаларды окуган окуучулар өткөн менен бүгүнкүнү, чет өлкө жана өз өлкөсүн салыш-

тыруу менен, алардагы айрым окшоштуктарды, айырмачылыктарды, жалпылыктарды андай билишип, ортодогу түрдүү адамдык, философиялык маселелерди салыштырышат. Албетте, салыштыруунун өзү кандайдыр бир жыйынтыктын чыгышына себеп болоору шексиз. Андыктан чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн окутуу менен жаш муундарды турмуштун түрдүү жагдайларындагы кырдаалдарды тереңден түшүнүп, аларды чечүүдө туура чечим чыгаруусуна жардам болоору толук мүмкүн. Дегенибиз, азыркы ааламдашуу заманында адамзат цивилизациясы жаңы кылым менен бет келип, коомдук аң-сезимдин татаалдашышы жаңы технология менен адамдардын ортосундагы чиеленишкен курч маселелердин жаралуусуна себепчи болууда. Мына ушундай жагдайларда, аларды андап билүү, түшүнүү, дүйнөлүк прогресстин ыкчам өнүгүүсүнө туура багыт алуу үчүн – өзүбүздүн кыргыз элинин улуттук наркынын негизинде пайда болгон адабий үлгүлөр менен кошо дүйнө элдеринин баалуулуктары менен адабий үлгүлөрүн окутуу – жаш өспүрүмдү тарбиялоодо, ага билим берүүгө чоң өбөлгө болот деген ойдобуз.

Мындан аркы сөзүбүздү тогуз жүзүнчү жылдарда жашап өткөн, өмүрүнүн кырк жылдан ашыгын ыр жазууга арнаган түрктөрдүн улуу акыны Назым Хикметтин чыгармалары жана аларды окутуу жөнүндө улайбыз. Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин адабият программасынын азыркы убакта колдонулуп жаткан соңку редакциясында [2] Назым Хикметтин «Пенденин макулуктай бир түркөйү», «Керээз», «Мажүрүм тал», «Мемедке соңку катым» деген классикалык үлгүдөгү ырларын окутууга 2 гана саат каралган. Мына ошол эки сааттын ичинде акындын өмүрү таржымалы жана аталган ырларын өздөштүрүп, анализдөөгө жетишүү максаты мугалимдин да, окуучулардын да алдында бирдей коюлат. Себеби, сабактын тиешелүү деңгээлде уюштурулушу менен өтүлүүчү материалдын өздөштүрүлүшү – окуучулар менен мугалимдин бирдей аракеттеринен көз каранды. Алгач, түрк акынынын өмүрү таржымалын окуп чыгып, анын өз мекенин сүйгөн чыныгы патриот жараны катары, өз элинин эркиндиги, жашоосу тууралуу кабатырланган, санаага баткан саптары, алар тууралуу Назым Хикметтин – акын катары ырларында, жазуучу катары прозалык чыгармаларында, драматург катары пьесаларында чагылдыргандыгы жөнүндө маалымат алышат. Булар жөнүндөгү маалыматты мугалим окуучуларга кызыктуу болуш үчүн ар

кандай маалымат булактардан, интернеттен алып даярдап чыгуусу керек. Окуу китебиндеги акындын өмүр таржымалы кыска берилген. Маалымат болжолдуу түрдө төмөнкүчө болуп, мугалим аны слайд аркылуу көрсөтсө болот:

Назым Хикмет

Белгилүү түрк акыны, прозаик, сценарист, драматург жана коомдук ишмер, түрк революциялык поэзиясынын негиздөөчүсү Назым Хикмет 1902-жылы 15-январда аристократтын үй-бүлөсүндө туулган. Анын атасы Хикмет-бей Осмон империясынын тышкы иштер министрлигинин аппаратында мамлекеттик кызматкер болуп иштеген. Ал эми чоң атасы Мехмет Назим Паша ар кандай убакта Диарбакырдын, Алеппонун, Коньенин жана Сивасенин губернатору болгон. Энеси Назима Джелел Ханым сүрөтчү болгон, француз тилин билген, фортепианодо ойногон, өз убагынын билимдүү аялы эле. Ал Осмон империясынын генералы Энвер Джелаледдин Пашанын кызы болчу.

Назым баиталгыч мектепти Гёзтепе деп аталган стамбулдук райондо Ташмектепте баштап, кийин Бейоглу районундагы Галатасарай лицейинде окуган.

1913-жылы «Мекендин ыйы» («Feryad-I Vatan»/«Плач Родины») деп аталган өзүнүн алгачкы ырын жазган. Анын окуу жылдары биринчи дүйнөлүк согуш жана 1917-жылдагы Орус революциясынын таасири менен коомдогу саясий жогорулоо убагына түш келген. 1918-жылы Хикмет Принцев аралындагы Аскер-флоттук академияны аяктап, «Хамидийе» аскердик крейсеринде офицер болуп кызмат өтөгөн, бирок 1919-жылы плеврит оорусу менен ооруп, ден-соолугуна байланыштуу 1920-жылы флоттогу кызматтан бошотулат.

Назым Хикмет достору – Вала Нуреттин, Юсуф Зия Ортач, Фарух Нафиз Чамлыбель төртөө карапайым калктын турмушун көрүп, социалисттик уюмдардын байланышын жөнгө салуу жана Боштондук үчүн болгон согушка катышуу үчүн Стамбулдан Анатолияга жөнөшкөн. Анкарада ал Вала Нуреттин экөө боштондук кыймылынын башчысы Мустафа Кемал-Паша менен жолугушкан. Мустафа Кемаль эки достон көз карандысыздык үчүн күрөшкө биригүүгө түрктөрдү шыктандыра турган ырларды жаратууну өтүнгөн. Жараткан ырлары жаштардын арасында чоң популярдуулукка ээ болуп, алардын ишинин жыйынтыгы улуттук кыймылдын жетекчисине абдан жаккан. Акындарды фронтко жөнөтпөөгө чечим чыгарып, Болу шаарындагы лицейге мугалим кылып дайындаган....

https://ru.wikipedia.org/wiki/Н.Хикмет_Ран
(**түр. Nazım Hikmet Ran**)
(Уландысы бар)

Мына ушундай интернеттин [«https://ru.wikipedia.org/wiki/»](https://ru.wikipedia.org/wiki/) сайтынан алынып, которулган кызыктуу маалыматтар окуучулардын кызыгуусун арттырбай койбойт. Андан соң окуу китебинде берилген ырларын окуп чыгып, алардын өзөгүндө жаткан окуяларга анализ берүү керек. Адабият мугалими Н.Хикметтин ырларынын мазмунун айтып берүүгө тийиш, себеби дегенде анын ырларынын кээ бир саптары уйкаштыкты сактабастан, берилген ой кыйыр түрүндө айтылып, дароо түшүнүүгө кыйыныраак болгондой туюлат. Алсак, «Пенденин макулуктай бир түркөйү» ырынан мисал келтирели:

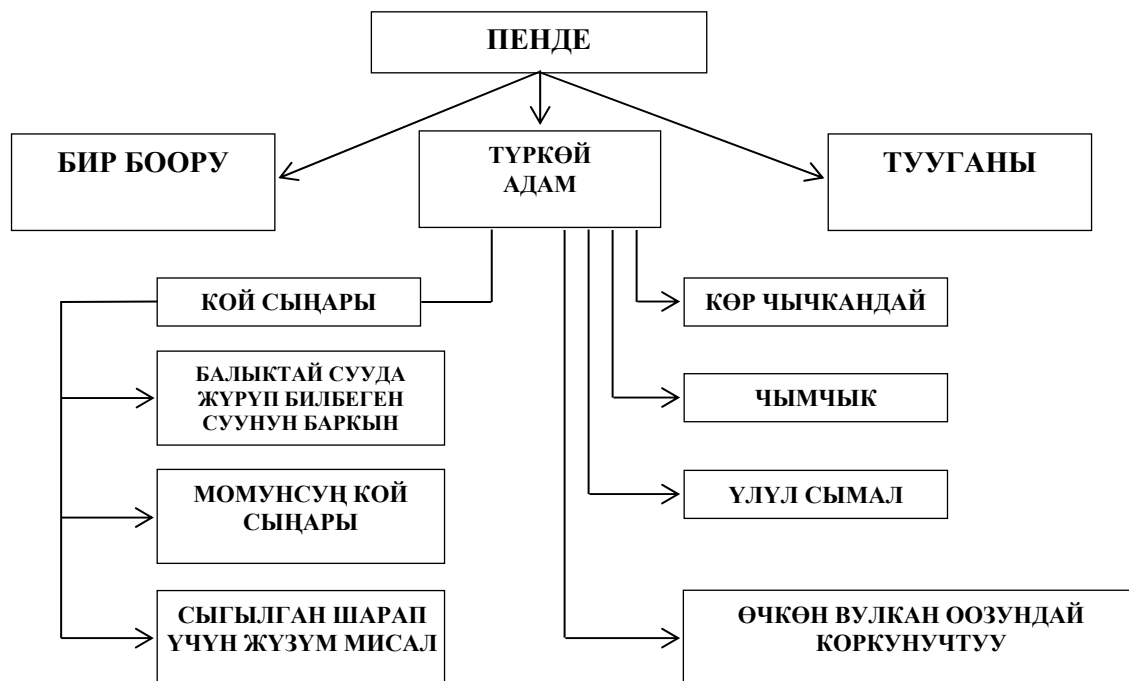
Бир жансыңар чымчык мисал,
чымчыктай күн көрөсүң кыйпычыктап.
Түрүң бар үлүл сымал,
камалып тынч жатасың мүйүзүңдө.
Кээде сен көрүнөсүң
өчкөн вулкан оозундай коркунучтуу.
Олдо менин тууганым ай,
ойлосом каңырыгым түтөп кетет:
сен бир эмес,
беш эмес,
миллионсуң!
[1, 354-355-бб.]

Мугалим, келтирилген мисалдан «эркиндик» дегенди билбеген, жашоонун жалаң гана жаман көз ирмемдерин күтүп, ким эмне десе анын айтканын жасап, өз алдынча эркин турмуш кура албаган «коркок» жана «түркөй» адамды чымчык менен үлүлгө салыштырып, анан да бардык жыргалчылыктан үмүтүн үзгөн адамды качанкы өчкөн вулканга теңеп сүрөттөп жатканын түшүндүрүү керек. «Өз өлкөндө жүрүп, жалгыз эмес экенинди билип койгун, сенин азабыңдан бул дүйнөдө зулумдук өкүм сүрүп келе жатат, жер үстүндө куурал тартып, жемиштин ширеси сымал эзилбесек, «сенин азабыңдан» деп айтпас элем, а бирок ошол чындыктын өзөгүндө сенин да кошкон шыбагаң бар» – деген сыяктуу ырдын мазмунун айтып берүү менен, окуучуларды патриоттуулукка, өз эркиндигин туура пайдаланууга, Мекен алдындагы милдеттери менен укуктарын билүүгө үгүттөйт. Адабиятта ыр менен жазылган чыгармаларды, мейли ал поэма болобу, мейли ал жомок же дастан болобу, аларды өздөштүрүүдө көркөм окуу жардамга келет. Анткени көркөм окууда окуучулардын речти туура коюп, андагы ойду түшүнүүдө өзгөчө кабыл алуусу жана эсте сактап калуусу ишке ашат. Ал эми адабий чыгарманын идеясын, сюжетин, мазмунун ачууда – аны окуп жаткан окурманга жардамга келген «интонация». Интонация – речтин ритмдүү ыргагы, ага байланыштуу кептин маани-маңызы ачылат. Анда: дем алуу, үндүн түрдүү абалы, ылдамдыгы, тыным, басымдар өз учурунда туура сакталышы шарт. Бул жөнүндө К.Б.Солтобаева: «Музыкалык чыгармадагы канчалаган түркүн добуштагы, түрдүү созулуштагы, түркүн ритмдеги ноталарды музыкант кандай ойносо, диктор көркөм текстти дал ошондой окууга тийиш. Музыка кандай кубулжуса, диктордун үнү дал ошондой кубулжушу керек... Көркөм текстти окуп жаткан адамдын интонациясы абдан мыкты калыптанган болушу керек. Текстти окуп жатып сөздүн, сүйлөмдүн маанисине жараша эмоционалдык абалын өзгөртүп, үнүн бийиктетип, төмөндөтүп, темпти жайлатып, тездетип, тынымдарды, логикалык басымды керектүү жерде туура коё алган адамды интонациясы калыптанган адам десек болот. Диктордун көркөм окуу техникасы канчалык күчтүү болсо, көркөм чыгарманын темасы, идеясы, көркөмдүгү угарманга ошончолук жеткиликтүү болот» – деген пикирде. [3, 48-49-бб.] Демек, акындын ырларын

жогорудагы эрежелерди туура сактап, үн чыгарып окуу – класстагы башка окуучулардын өтүлүп жаткан теманы өздөштүрүүдө жана жеткиликтүү түшүнүүдө жардам берет. Ар бир адамдын кабыл алуусу ар түрдүү, алсак бири чыгарманы өз ичинен купуя окуп түшүнсө, экинчиси бирөөнүн айтып бергенин же окуп бергенин тезирээк кабыл алат.

Бірды көркөм окуу менен окуучунун эл (публика) алдында тартынбастан сөз сүйлөөгө болгон кадамы (вступление) кеңейет. Себеби дегенде, айрым окуучулар тартынчаак болушуп, эл алдында өз оюн билдирүүдөн бир эсе тартыншыса, экинчиден коркушат. Мына ушундай тоскоолдукту жеңиш үчүн окуучу мугалим тапшырган ыр менен жазылган чыгармаларды жаттап, же үн кубултуп окууга машыгуулары керек. Аракет окуучулар тарабынан көбүрөөк болушу шарт. Көркөм окуу же жаттоо менен чектелип калбастан, чыгармадагы оң-терс окуяларды бири-биринен ажыратуу, айырмалоо, негизги өзөгүн түшүнүү үчүн анын мазмунун талкуулоо – адабиятты окутуудагы негизги ыкмалардан. Бул ыкмалар жаш муунду инсан катары калыптоодо таяныч боло алат, окутуунун ыкмаларын тууралуу бир катар окумуш-

туулар төмөндөгүлөрдү санап өтүшөт: «Бүткүл дүйнөдө жогорку натыйжаларга жетишүүнү көздөгөн жана улам барган сайын окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүнө көбүрөөк көңүл бөлгөн билим берүү практикасы кеңири таралып жатат. Алар: Жуп менен иштөө – пикир алмашуу – ой жүгүртүү; Түшүнүктөр картасын түзүү; Активдүү угуу; Кластер түзүү; Окуучулар ортосундагы талкуу – талаш-тартыштар; Мозаика; Биргелешип окутуу – чакан топтордо иштөө; Окутуп үйрөтүүчү журналдар – ой жүгүртүүлөр жазылган күндөлүктөр; Пикирлерди салыштыруу ж.б.» [4, 34-б.] Бирок, сабакты туура уюштурууда жогорудагы ыкмалардын бардыгы бир эле убакта колдонулбайт. Алардын сабакты өздөштүрүүгө ыңгайлуусу гана тандалып алынышы зарыл. Мугалим Н.Хикметтин «Пенденин макулуктай бир түркөйү» деген ырын окутуп, үйрөтүүдө «Түшүнүктөр картасын түзүү» ыкмасын тандап алса окутуу натыйжалуу болот. Үрдын толук тексти флипчардда чыгылдырылып, доскага илинет да, окуучулар үрдын текстинен түшүнгөндөрүн өзүнчө бөлүп алып карта же схема түзүшөт. Эмесе, бул ыкманын болжолдуу үлгүсүнө көңүл буралы:

Мындан улам түзүлгөн түшүнүктөр картасы же схема аркылуу чыгармадагы «түркөй адамга» акын тарабынан берилген сын-пикирлердин топтомун өзүнчө бөлүп алып, аларды салыштырууда жаныбарларды, жемиштерди же болбосо заттарды окшоштуруулардын кандай зарылчылыгы бар экендигин, андан соң «түркөй адам» сыяктуу болууда – коомго кандай таасир болоорун, анын кесепети кимдерге тиерин окуучу андап түшүнүп, анын кемчиликтерин кайталабоого сабак алат. Коомдо ар бир адамдын социалдык, акыл-эстүүлүк, кесиптик-ишмердик, үй-бүлөлүк абалынын түрдүү

жагдайлардагы иш-аракеттери инсандын чыныгы инсан болуусуна негизделген болуу керек. Адам өзүн-өзү тарбиялап, жетектеп туруусу зарыл. «Адамга эң кыйыны – күн сайын адам болуу» – деп айткан заманыбыздын залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов. Демек, окуучулар Назым Хикметтин сөз болуп жаткан чыгармасынын өзөгүнөн кандайдыр бир чыркыраган чындыктын учкундарын туюп, ымандай сыр төгүлгөн ырындагы адамдын сапаттарынын жаман-жакшысын ажыратып, жакшысын өз турмушунда кодоно билүүгө үйрөнүшөт.

Жалпысынан «түшүнүктөр картасын» түзүү ыкмасы окуучуларга категорияларга бөлүштүрүү жана салыштыруу сыяктуу сынчыл ойлом билгичтиктерин колдонуп көрүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Адабияттар:

1. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-классы үчүн хрестоматия окуу китеби.- 2-басылышы.-Бишкек: «Билим-компьютер», 2007. - 400 б.
2. Кыргыз адабиятынын программасы: Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V XI класстары үчүн. Оңдолуп, толукталып, төртүнчү басылышы. – Бишкек, 2011.
3. Солтобаева К.Б. Көркөм окууга үйрөнүү: Окуу куралы.– Бишкек: «Газета.KG», 2014. – 248 б.
4. Формативдик баалоо жана инсанга багытталган окутуунун, таанып билүүнүн усулдары: мугалимдер үчүн усулдук колдонмо / К.Эсеналиева... автордук тобу. – Бишкек, 2007. – 166 б.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> Н.Хикмет (тур. *Nâzım Hikmet Ran*).

Рецензент: к.пед.н., доцент Карамндеева Ч.Ж.